

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i05.062>

UDK:82-92

OCRID: 0009-0001-7877-3623

NAMANGANDA DAVRIY MATBUOTNING SHAKLLANISHIGA DOIR AYRIM MA'LUMOTLAR

Xamraqulov Serobjon Soliyevich

Qo‘qonDU, T.f.b.f.d.(PhD)

Serobjon1982@mail.ru +99894-5587244

Annotatsiya. Maqolada Turkistonda matbuotning shakllanishi va rivojlanishi, shuningdek, o‘lkaning eng yirik shaharlaridan biri bo‘lgan Namanganda davriy matbuotning shakllanishi va uning rivojlanishi masalalari yoritib o‘tilgan.

Bu davrda Namangan shahrida chop etilgan “Farg‘ona sahifasi”, “Farg‘ona nidosi”, “Ishchilar qalqoni”, “Erkinlik”, “Byulleten” kabi gazetalar, “Qizil tikan”, kabi jurnallar va haqida ma'lumotlar berib o‘tilgan.

Shu bilan birga Namangan shahrida matbuot shakllanishida muhim rol o‘ynagan Husayn Makeyev, Toxir Fatxullin kabi ma'rifatparvarlarning faoliyatlariga ham baho berilgan. Gazeta va jurnallarning muharrirlari, faoliyat yuritgan muxbirlar, nashrlarning yo‘nalishlari, maqsadlari, adadlari, narxlari ham ko‘rsatib o‘tilgan.

Matbuot organlarining xalq dunyoqarashiga ta'siri u xalqning ma'rifatli bo'lishida o'ziga xos o'rin tutgan. Ularning tarkibiga e'tibor berilsa, ko'proq ma'rifiy yo'nalishda, aholining savodxonlik darajasini oshirishga xizmat qiluvchilari ko'pchilikning tashkil etgan.

Tadqiqot jarayonida tarixiylik tamoyili, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, tasniflash, muammoviy-xronologik hamda fanlararo yondashuv kabi usullardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, gazeta, jurnal, “Ishchilar qalqoni”, “Erkinlik”, “Byulleten”, “Qizil tikon”, Husayn Makeev, Tohir Fatxullin.

Аннотация. В статье освещаются вопросы формирования и развития печати в Туркестане, а также становления и развития периодической печати в Намангане — одном из крупнейших городов региона.

Приведены сведения о газетах, издававшихся в городе Наманган в данный период, таких как «Ферганская страница» («Farg‘ona sahifasi»), «Голос Ферганы» («Farg‘ona

nidosi»), «Щит рабочих» («Ishchilar qalqoni»), «Свобода» («Erkinlik»), «Бюллетень» («Byulleten»), а также о журнале «Красная колючка» («Qizil tikan»).

Наряду с этим дана оценка деятельности просветителей Хусайна Макеева и Тохира Фатхуллина, сыгравших важную роль в становлении печати в городе Наманган. Также представлены сведения о редакторах газет и журналов, работавших корреспондентах, направлениях деятельности изданий, их целях, тиражах и стоимости.

Влияние органов печати на мировоззрение народа занимало особое место в повышении уровня его просвещённости. Анализ их содержания показывает, что большинство изданий имело преимущественно просветительскую направленность и служило повышению уровня грамотности населения.

В ходе исследования были использованы такие методы, как принцип историзма, сравнительный анализ, систематизация, классификация, проблемно-хронологический и междисциплинарный подходы.

Ключевые слова: Туркестан, газета, журнал, «Щит рабочих» («Ishchilar qalqoni»), «Свобода» («Erkinlik»), «Бюллетень» («Byulleten»), «Красная колючка» («Qizil tikan»), Хусайн Макеев, Тохир Фатхуллин.

Abstract. The article highlights the issues of the formation and development of the press in Turkestan, as well as the emergence and development of periodical publications in Namangan, one of the largest cities in the region.

Information is provided about newspapers published in Namangan during this period, such as “*Farg‘ona Sahifasi*” (“The Fergana Page”), “*Farg‘ona Nidosi*” (“The Voice of Fergana”), “*Ishchilar Qalqoni*” (“Workers’ Shield”), “*Erkinlik*” (“Freedom”), “*Byulleten*” (“Bulletin”), as well as the journal “*Qizil Tikan*” (“Red Thorn”).

In addition, the article evaluates the activities of educators Husayn Makeev and Tohir Fatkhullin, who played an important role in the establishment of the press in Namangan. Information is also presented about newspaper and journal editors, correspondents, the orientation of publications, their objectives, circulation, and prices.

The influence of the press on shaping public worldview played a distinctive role in increasing the educational level of the population. An analysis of their content shows that most publications had an educational orientation and contributed to improving literacy among the population.

The research employed such methods as the principle of historicism, comparative analysis, systematization, classification, problem-chronological, and interdisciplinary approaches.

Keywords: Turkestan, newspaper, journal, “Workers’ Shield” (Ishchilar Qalqoni), “Freedom” (Erkinlik), “Bulletin” (Byulleten), “Red Thorn” (Qizil Tikan), Husayn Makeev, Tohir Fatkhullin.

KIRISH

Rossiya imperiyasi tomonidan O‘rta Osiyo xonliklari bosib olingach, ushbu hududda o‘zining ma‘muriy boshqaruvusullarini joriy qilgan edi. Rus hukumati o‘z qaror va buyruqlarini xalq orasiga etkazish maqsadida o‘lkada gazeta chop etila boshladi. 1870 yil 28 aprelda dastlabki rasmiy ommaviy axborot vositasi “Turkistanskije vedomosti” gazetasi nashr etila boshlandi va unga ilova tarzda birinchi o‘zbek tilidagi gazeta “Turkiston viloyatining gazetasi” (1870-1883 yillarda) chiqqa boshladi[1].

Ushbu gazeta dastlab hukumatning qaror va buyruqlarini e‘lon qilish bilan shug‘ullangan bo‘lsada, u o‘lkada matbuotning rivojlanishiga asos bo‘ldi. Dastlab gazetalar general - gubernatorlik markazi Toshkentda chop etilgan bo‘lsa, keyinchalik viloyat va o‘lkaning yirik shaharlarida ham gazetalar chop etila boshlandi. Bu o‘rinda albatta, jadidlar va o‘lkadagi mahalliy sarmoyadorlar xizmatini ta’kidlab o‘tish joiz. 1905 – 1907 yillarda Rossiyada sodir bo‘lgan inqilobiy harakatlar natijasida podsho Nikolay II 1905 yil 17 oktyabrda manifestga imzo chekishga majbur bo‘ldi. Unga ko‘ra, Rossiya imperiyasi fuqarolariga so‘z va matbuot erkinligi hamda jamiyat (firqa)lar tuzish ixtiyori berilgan edi. Mazkur vaziyat Turkistonda milliy matbuot yuzaga kelishining siyosiy-huquqiy omili vazifasini bajargan. Ushbu omil turkistonliklarga ham o‘z tillarida gazeta nashr etish imkonini berdi va natijada 1906 yil 27 iyunda Ismoil Obidiy rahbarligida birinchi milliy nashr – “Taraqqiy” gazetasi chop etildi[2]. Shu tariqa o‘lkaning turli hududlarida mahalliy tillarda gazetalar nashr etila boshlandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Mavzuga oid adabiyotlarni tahlil qilsak, ularni uch guruhga bo‘lish mumkin:

Birinchi guruhga – shu davr mualliflari tomonidan davriy matbuot tahlil etilgan maqolalarni ko‘rsatib o‘tish mumkin[3].

Ikkinchi guruhga – sovet davrida chop etilgan ilmiy adabiyotlarni kiritish mumkin [4]. Ushbu adabiyotlarda milliy matbuotdan ko‘ra sovet matbuotiga, matbuotning yuzaga kelishida Oktabr inqilobing ahamiyatiga ko‘proq urg‘u berilgan.

Uchinchi guruhga mustaqillik yillarida chop etilgan tadqiqotlarni kiritish mumkin [5]. Ushbu tadqiqotlarda milliy matbuotimizning tarixi va uning o‘lkadagi taraqqiyparvarlik o‘rni ochib berilgan. Shuningdek ushbu tadqiqotlarda milliy matbuotimizning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni ham ko‘rsatib berilgan.

Tadqiqot jarayonida tarixiylik tamoyili, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, tasniflash, muammoviy-xronologik hamda fanlararo yondashuv kabi usullardan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Namanganda chiqqan gazetalarning eng birinchisi “Farg‘ona sahifasi” bo‘lib, uning birinchi soni 1917 yil 15 martda chop etiladi[6]. Nashr Husayn Makaevning muharrirligi ostida va uning o‘z bosmaxonasida chop etiladi. U bir qancha vaqt kundalik bo‘lib nashr etilgan. Gazeta 40 soncha chiqqandan so‘ng moddiy qiyinchiliklar sababli o‘z faoliyatini to‘xtatishga majbur bo‘ladi. Mazkur nashr faoliyati to‘g‘risida u mutassib ulamolarga qarshi kurash olib

borganligi manbalarda qayd etilgan. Hatto gazetani berkitilishiga sabab sifatida “Boylar,ulamolar bu gazetani bekitmakka idoraga borsalarda mudir matbaaga kirkali qo‘ymay xafa qildi. “Hurriyat nadur?” maqolasi uchun “O‘zbek”ni o‘ldurmoqqa qaror qilsalarda muvaffaq bo‘la olmadilar. Bu gazetaning xizmatini Namangan yoshlari unutmaydilar” [7] deb ma‘lumot berilganligidan ushbu gazeta yoshlar orasida munosib o‘rniga ega bo‘lganligini bilishimiz mumkin. Ushbu nashrning saqlanib qolgan sonlari Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy Kutubxonasining “Nodir nashrlar” bo‘limida saqlanadi.

“Farg‘ona sahifasi” o‘z faoliyatini to‘xtatgandan keyin Husayn Makeev tomonidan 1917 yil 5 noyabrdan boshlab “Farg‘ona nidosi” nomli gazetani nashr etila boshlaydi[5]. Dastlab mazkur nashr “Farg‘ona sahifasi” kabi mutassib ulamolar bilan kurashmay, balki xalq ma‘rifatli qilish masalalariga ko‘proq ahamiyat bergan. Nashrning faoliyati xaqida mahalliy manbalarda “Turkistonning xar bir masalasiga ahamiyat berdi. U vaqtda markaz gazetalaridan ortuqlig‘i, yangi masalalarni boshqalardan ilgari o‘z vaqtida elga anglatishi edi”[6] deb ma‘lumot berib o‘tilgan. Ushbu holatlar ham gazetaning o‘z davrida etakchi nashrlardan biri bo‘lganligini ko‘rsatadi. Mazkur nashr avvalgi “Farg‘ona sahifasi” dan texnik jihatdan sifatli bo‘lganligi qayd etilgan. Ammo bu nashr ham uzoq davom etmasdan 19 son chiqqandan so‘ng o‘z faoliyatini to‘xtatgan. Turkistonda sovet hokimiyati o‘rnatilgandan so‘ng,Namanganda gazeta nashr etish yo‘q bo‘lib ketmadi balki, avvalgi tajribalar asosida yangi asoslarga ko‘chdi. 1918 yil 1 sentabrdan boshlab Namanganda ishchi-dehqon qizil askar vakillari sho‘rosining nashri hisoblangan “Ishchilar qalqoni” gazetasi chop etiladi[7]. Uning mas‘ul muharriri Tohir Fatxullin bo‘lib, nashrdagi aksariyat maqolalar qori Zayniddin Nasriddin o‘g‘li tomonidan yozilgan. Haftada ikki martadan chop etilgan va 40 tacha soni chiqib, so‘ng o‘z faoliyatini to‘xtatgan.

1919 yil 18 iyuldan boshlab Namangan milliy ishlar bo‘limi o‘zining nashri “Erkinlik” gazetasini chop eta boshlagan[8]. Mazkur nashrning mas‘ul muharrirligida H.Safaraliev va Z.Nasriddin o‘g‘li faoliyat yuritgan. Gazetada shuningdek, Turonli, Mahmud Hodiev (Botu), Akmal Ikromov va Husayn Makaevlar ham o‘z maqolalari bilan ishtirok etib turgan. U bir haftada 2 martadan 700 nusxada chop etilganiga qaramay, 20 sonidan so‘ng faoliyatini to‘xtatgan.

Nashr faoliyati hususida “Siyosiy ahvolg‘a ahamiyat berish bilan birga Namangon shahar va uezdining oyinasi bo‘la oladi” deb ma‘lumot berilganligidan, nashr o‘z davrida muhim voqeliklarni yoritganligini va erli xalqning siyosiy dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qilganligini bilish mumkin. “Erkinlik” gazetasi 1919 yil avgustidan boshlab “Byulleten” nomi ostida nashr etila boshlaydi [9]. Ammo o‘nta soni chiqqandan so‘ng faoliyatini to‘xtatishga majbur bo‘ladi,bunga sabab sifatida gazeta noshiri milliy ishlar mudirligining unga mablag‘ ajratmay qo‘yganligi keltirilgan.Turkistonning sovetlar hukmronligi davridagi matbuot tarixiga nazar tashlasak, ushbu hukumat erli xalqni ma‘rifatga chorlovchi nashrlarning ko‘plarini berkitishga asos topolmay, ularni moddiy jihatdan siqib, faoliyatini to‘xtatishga majbur etgan. “Byulleten” bilan ham shunday holat sodir bo‘lganligini tahmin qilish mumkin. 1920 yil 7

noyabrda Namangan yangi shahar “Ishtirokiyun” firqasi yoshlar qanoti noshirligida “Qizil tikon” jurnali chop etilgan. Mas’ul muharriri O‘g‘uz edi. Jurnal o‘rta formatda 16 betlik holatda nashr etilgan. Janri hajviy deyilsa-da, unda siyosiy va adabiy mazmundagi maqolalar ham berib borilgan[10]. NashrdaTo‘mtiq, Qizil nishtar, Tayoq, Bilib-bilmas, Qizil so‘na, Folbin, Sharaf Latif, G‘aribiy va To‘fon kabi ziyolilarning maqolalari e‘lon qilib borilgan. Jurnalning 3 soni nashr etilgandan so‘ng o‘z faoliyatini to‘xtatishga majbur bo‘lgan.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan nashrlarning barchasi 130 son atrofida bo‘laganligini ko‘rish mumkin. Bu hol ham Namanganda ham davriy matbuot rivojlanganligini ko‘rsatadi. SHu bilan birga ushbu nashrlarshunchaki nashrlar bo‘lmay, o‘z davrining muamolarini yoritib xalqning e‘tirofiga sazovor bo‘lgan. Albatta mustabid tuzum va sovet hukumatining erli xalqlarni ma‘rifatli bo‘lishga erishishiga qo‘ygan to‘siqlari ham yuqorida ko‘rsatilgan nashrlarni uzoq davom etmaganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birgalikda ushbu matbuot nashrlari o‘lka aholisining dunyoqarashi oshib borishida muhim rol o‘ynagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.DobromslovA.I. Tashkent v proshlom i nastoyashem. Istoricheskiy ocherk.Tashkent.1912 g,st -286-287
- 2.Pidaev T, Do‘stqoraev B. “Taraqqiy gazetasi” // “Xalq so‘zi” gazetasi. 1993 yil 11 iyun.
3. Abdulla Avloniy. (Burung‘i o‘zbek vaqtli matbuotining tarixi //“Turkiston” gazetasi, 1924-yil 24-iyun), Lutfulla Olimiy. Namanganda chiqqan matbuot to‘g‘risida // “Farg‘ona», 1924 yil 5 avgust.
4. Ziyo Said (Tanlangan asarlar to‘plami. - T.: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at , 1974. - B 207.) Ernazarov T. E. (O‘zbekistonda vaqtli matbuot (1870-1924). T., 1959;) Ernazarov T.E.(Akbarov A. I., Istoriya pechati Turkestana (1870-1925). Uch. posobie, T.: O‘qituvchi, 1976;) Avsharova M.P. (Russkaya periodicheskoe pechat v Turkistane (1870 – 1917) Bibliograficheskoe ukazatel literaturi) Ageev A. I.Latipova M.N. (Natsionalnaya periodicheskaya pechat Uzbekistana (1917 – 1939) T:1947)
5. Qosimov M. (Milliy uyg‘onish va o‘zbek filologiya masalalari - T.: Universitet, 1993;) Jalolov A., O‘zganboev H. (O‘zbek ma‘rifatparvarlik adabiyotining taraqqiyotida vaqtli matbuotning o‘rni. - T.: Fan, 1993.) Rajapova R. (Turkiston tarixi (1917–1993 yy.). - T.: O‘qituvchi, 1994;) (Turkestan a nachale XX veka: k istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti. Nauchnyy redaktor R.YA. Radjapova. - T.: Sharq. 2000;) A‘zamxo‘jaev S. (Turkiston muxtoriyati. - T.: Fan, 1996;) A‘zamxo‘jaev S (Turkiston muxtoriyati: milliy-demokratik davlatchilik qurilishi tajribasi. - T.: Ma‘naviyat. 2000.).Shadmonova S. (Turkiston tarixi – matbuot ko‘zgusida (1870–1917-yillar). - T.: Yangi nashr, 2011.), Mingnorov A. (Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning milliy matbuotda yoritilishi (1917–1918 yillar) / Toshkent: “Istiqlol nuri”, 2013.) [4].

6. Xamraqulov S.S. Namangan matbuoti tarixiga bir nazar. Farg‘ona vodiysi tarixining dolzarb muammolari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Namangan 2022.263-266-betlar.

7.O‘sha joyda. B.265

8. Ziyoy Said. Tanlangan asarlar to‘plami. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1974. – B. 53.

9. Abduazizova N.A. Milliy jurnalistika tarixi (Genezis va evolyusiya). Birinchi jild, – T.: Sharq, 2008. – 381 b

10.Qizil tikan // Ishtirokiyun. 1920 yil 13 noyabr.